

РОЛЬ БАТЬКІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ

У статті проаналізовано основні підходи провідних вітчизняних та зарубіжних учених щодо впливу батьків на процес професійного самовизначення старшокласників у Німеччині та Україні. Детально аналізується роль батьків на процес вибору майбутньої професії їхніми дітьми. Наголошено на важливості співпраці вчителів, профконсультантів, психологів, наставників та батьків з метою створення сприятливих умов для професійного самовизначення старшокласників.

Ключові слова: профорієнтація, професійне самовизначення, готовність до вибору професії, роль батьків, старшокласники.

Протягом останніх декількох років у постановах ЄС все більше уваги приділяється проблемам професійного самовизначення шкільної молоді. Тому, досліджуючи досвід ведення профорієнтаційної діяльності в Німеччині, вважаємо за необхідне наголосити на важливості співпраці шкіл, профконсультантів та батьків. Сучасні німецькі вчені стверджують, що існують певні норми щодо виховання та впливу на дітей у процесі професійної орієнтації та вибору професії, яких батьки повинні дотримуватись. Також є норми щодо організації соціальних контактів між батьками і дітьми на певному етапі життя: потрібно створювати довірливу відкриту атмосферу спілкування та намагатись уникати при цьому конфліктів.

Професійне самовизначення у педагогіці розуміється як процес самопізнання та об'єктивної оцінки особистістю власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, які необхідні для оволодіння конкретною професією. Це процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої трудової діяльності (вибір професії, професійного навчального закладу, місця працевлаштування).

Актуальність проблеми професійного самовизначення учнів полягає, насамперед, у тому, що випадковий вибір професії призводить до низької продуктивності праці, помилок і браку в роботі, незадоволення і пригніченого стану людини, економічних втрат на перенавчання та перекваліфікацію тощо. Науковці стверджують, що відповідальність за правильність вибору професії покладається на учня, однак не слід забувати про роль викладачів, психологів та батьків у процесі професійного самовизначення молоді, які повинні діяти злагоджено і вчасно коригувати означений процес.

Виходячи з цього, *метою статті* є дослідити значення та роль батьків у процесі професійного самовизначення учня старших класів, дослідити основні методи роботи з батьками та визначити їх-

ній вплив на формування особистості майбутнього професіонала на прикладі Німеччини, оскільки в цій країні професіоналізм є визначальним чинником економічного розвитку країни та благополуччя населення, а контроль за веденням профорієнтаційної діяльності як з учнями шкіл, так і з дорослими в усіх галузях є компетенцією державних органів влади.

На сьогодні вітчизняними та російськими вченими частково проаналізовані праці німецьких науковців з питання організації профільного навчання старшокласників. Процес становлення та розвитку профільного навчання у гімназіях Німеччини досліджено у працях М. Васильєва, Б. Вульфсон, Л. Писарева, Н. Сергєєва; теорії змісту освіти старшокласників у німецьких гімназіях аналізуються в працях Н. Нікандрова, В. Мітіна, Л. Писарева; питанням профільного навчання присвячені роботи В. Кравець, О. Локшина, О. Піскунова. Важливим для розуміння проблеми є й аналіз праць німецьких науковців Р. Винкель, Г. Гудьонс, Г. Дрессельхауз, Р. Лерш, В. Люггерт, Й. Шпет тощо. Теоретичним та методичним питанням організації профільного навчання у школах Німеччини присвячені праці В. Клафкі, Г. Майєра, П. Хайманна, В. Шульца, В. Янка.

У дослідженні фонду Бертельсманн у 2005 році підкреслено, що молодь у процесі вибору професії одержує користь від розмов зі своїми батьками [9, с. 13]. Крім того, міністри освіти федеральних земств постійно виступають за більш тісну співпрацю шкіл та підприємств, що сприятиме зменшенню дефіциту кваліфікованих кадрів. Цілеспрямована участь окремих суб'єктів суспільного життя, таких як батьки або підприємства, у процесі орієнтування у виборі професії, наприклад, у рамках проектів та пропозицій професійного навчання для молоді, вимагає підтримки її під час переходу до професійного життя, що Е. Еглофф описує в своїй моделі кооперації.

Німецький науковець з Федерального інституту професійної освіти А. Пулхман у своїх статтях стверджує, що у підлітковому віці дитини батьки вступають у конфронтацію з вимогами, які можуть бути обтяжливими для них, та, певна річ, суперечливими. Батьки повинні бути прикладом для успішної соціальної інтеграції своїх дітей, яка досягається завдяки професійному навчанню. Якщо ця інтеграція не вдається, батьки несуть за це відповідальність. Крім того не слід забувати, що батьки відповідають за навчання, успіхи та ціннісну орієнтацію своїх дітей навіть тоді, коли щось вдається не так добре, а також повинні сприяти збереженню внутрішнього світу дитини, поєднуючи його з розуміннями світу професій та соціалізації. З погляду традицій, вони повинні також сприяти змінам у світі професій та в суспільстві загалом. Від батьків очікуються певні знання щодо професій та світу професій, а також спеціалізовані знання щодо надання порад своїм дітям у цій сфері.

У Німеччині у довідковій літературі та інформаційних матеріалах для цього вже склалася певна модель родини: як правило, йдеться про повні сім'ї (батько та мати) німецького походження, які мають професію та працюють за нею. Однак часто трапляється, що реальна професійна агітація може бути більш різноманітною та не завжди правильною, багато важливих факторів не беруться до уваги, і це також слід враховувати у роботі з батьками, проводячи професійну консультацію дітей з питань професійного самовизначення.

Уявлення та оцінки щодо професії та роботи, які передають батьки своїм дітям, поєднуються з тим, як діти сприймають своїх батьків як працівників за фахом. Позитивний або негативний досвід, можливість батьків діяти та знаходити своє місце в цій сфері життя, впливають на думки, ставлення та сподівання дітей щодо вибору професії та світу професій. У батьків немає визначеної, так би мовити, природної ролі в процесі професійної орієнтації своїх дітей. Набагато більше є варіантів, які батьки повинні розглянути та зважити.

Як свідчить практика, якщо у батьків є побажання щодо професії для дитини, то це завжди пов'язане з ними самими. Власний професійний досвід та власні життєві плани і надії, до яких входить також і дитина, відіграють для батьків у справі вибору професії їхніх дітей важливу роль. Вони бажають, щоб їх дитина чогось досягла, щоб їй було краще, щоб вона мала професію з кращими можливостями для розвитку та реалізації. Власна біографія батьків відіграє не останню роль: батьки згадують власні бажання щодо вибору професії, які колись мали, та на що сподівались, щоб діти обрали такі професії, які були ефективно реалізовані кимось, та уникали тих професій, які були нав'язані або в яких вони самі розчарувались. Однак таке ставлення батьків до вибору професії дитиною може хибно позначитися на професійному самовизначенні майбутнього професіонала.

Не слід забувати, що діти спостерігають за своїми батьками не лише як за працівниками на певних посадах, але часом і як за тими, хто шукає роботу, продовжує навчання або просто відпочиває. За результатами проведеного у 2005 р. дослідженні фонду Бертельсманна (Bertelsmannsstiftung) під назвою «Молодь та професія», констатовано, що вибір професії є однією з небагатьох галузей, в якій молоді люди ще звертаються до батьків за порадою і в якій вони покладаються на компетентність батьків [8, с. 9]. Ми не знаємо, як це точно виявляється в усіх інших сферах, але очевидно, що вибираючи професію, діти передусім звертаються з питаннями до батьків. Чіткіше ця проблема розглядається в іншому дослідженні під назвою «Вибір професії в місті Гамбург 2004» [3], відповідно до якого близько з усіх молодих людей зверталось до батьків за порадою щодо вибору професії. Але самим батькам їхній вплив здається непевним, оскільки, як стверджується у цьому дослідженні, вони здебільшого

не усвідомлюють, який вплив вони мають на вибір професії своїми дітьми. Крім того, більшість батьків слабо або взагалі не підготовлена до такої великої відповідальності.

З метою виявлення основних чинників вибору професії молоддю ФРН у 2001 році Федеральне агентство з питань праці провело опитування, яке виявило таке. Молоді люди в процесі профорієнтаційного опитування, у відповідь на питання, як вони прийшли до обраної ними професії, назвали самих себе у 71% випадків (перше місце), батьків та рідних у 46% випадків та друзів і рідних у 34% випадків [5, с. 14]. Якщо йдеться про звертання до відповідних роботодавців та про питання, від кого люди одержали адреси для свого працевлаштування, то тут, навпаки, на першому місці – професійна консультація (75%), за нею батьки та рідні (51%), а потім вже друзі та знайомі (50%) [5, с.16].

Дослідження «Сім'я та вибір професії» також свідчить, що батьки мають більший вплив на вибір професії дітьми. Вплив практичного досвіду під час виробничої практики та вплив батьків цього разу мають показник близько 60%. Отже, опитувана молодь обрала обидва фактори впливу рівноцінно. У цій роботі також роз'яснюється, що батьки надають дітям можливість зробити власний вибір та поважають таке рішення:» Вплив батьків не слід, однак, інтерпретувати як скеровування. Батьки не нав'язують професію. Це підкреслює стриманість батьків за одночасної готовності надати поради та допомогу» [2, с. 21].

Для визначення ситуації з окресленого питання в Україні, ми провели опитування студентів першого курсу Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» [1, с. 87]. Опитування продемонструвало, під впливом яких факторів респонденти, які вже визначилися з майбутнім фахом, зробили свій вибір. Основними критеріями, які ми винесли в анкету були: думка батьків, друзів, книги, кінофільм, радіопередачі, поради вчителів, заняття в гуртках та інше. Отримані результати наведені в табл.

Таблиця

Чинники вибору професії

Що вплинуло на ваш вибір професії:	осіб	%
думка батьків	54	51,92
думка друзів	15	14,42
книжки, газети, журнали	12	11,54
кінофільм, радіо	5	4,81
поради вчителя	8	7,69
заняття в секціях та гуртках	8	7,69

Отже, дослідження показало, що в процесі професійного самовизначення старшокласників в Україні невід'ємною залишається роль батьків та сімейного виховання. Виходячи з цього, ми окремо поставили запитання в нашій анкеті про те, чи прислуховуються учні до порад батьків у вирішенні питання професійного самовизначення. Результати продемонстрували, що для 86 % опитаних респондентів думка батьків була вирішальною.

Роль батьків у виборі професії дітьми є поширеною темою в дослідженнях проблем сучасної молоді Німеччини, однак ця тема з часом зазнає змін. Ключові поняття «вибір професії», «професійна зрілість» та «професійна доля» були розроблені американським соціологом П. Лазарфельдом в його дослідженні «Молодь та професія» в 1931 році. П. Лазарфельд стверджував, що молоді люди з нижчих верств населення, які в 14 років залишили школу, зазвичай з труднощами здійснювали вибір професії, що пояснюється передусім особливостями віку та авторитетом батьків.

На думку німецького соціолога Г. Шелскі, відомого своїм дослідженням «Скептична генерація. Соціологія німецької молоді», горизонтальна та вертикальна мобільність суспільства зростає з такими темпами, що зникають застигли структури та виникає нівельоване суспільство середнього стану [10, с. 256].

Простеживши історичний розвиток деяких професій у Німеччині, можемо побачити, що раніше ми часто ставали свідками професійних династій, які пояснювалися надзвичайним впливом батьків на вибір професії дітьми. Але на сьогодні ми спостерігаємо протилежну тенденцію, і в сучасному суспільстві такі ситуації трапляються все рідше. Нині значно посилили свою роботу соціальні структури, які, здається, самі собою репродукуються. І вплив батьків знову стає важливим у виборі професії дітьми, однак цього разу не як позитивний, а як фактор перешкоди. Відповідно до досліджень проблем і невдач молоді на ринку професійної освіти Німеччини, наприклад, у праці «Молодь без закінченої професійної освіти», підкреслено, що саме молодь, яка мігрувала до Німеччини, батьки якої мало знають про систему освіти та професійної освіти Німеччини і самі мають низький освітній і професійний рівень, не одержувала з боку батьків достатньої підтримки [7, с. 24]. Профорієнтаційна робота з цими підлітками взагалі не проводилася, вони були залишені самі на себе, що і призвело до негативних наслідків у майбутньому та низьких результатів при переході від загальноосвітньої школи до професійної. Особлива увага сьогодні приділяється саме сім'ям мігрантів, які раніше належали до нижчих прошарків суспільства і були менш освічені в питаннях профорієнтаційної роботи.

Результати проаналізованих нами досліджень доводять, що батьки діють по-різному, коли професію обирає їхній син або донька.

Для синів фінансова незалежність завдяки професії вважається очевидною, але вони не очікують її відразу. Навпаки, велика увага приділяється побудові професійної кар'єри. Якщо говорити про дівчат, то батьки, насамперед, підкреслюють фінансову незалежність, а професійна кар'єра посідає друге місце. Здається, що цього традиційні уявлення про розподіл ролей між чоловіками та жінками в суспільстві для батьків домінують.

Про вплив батьків на процес професійного самовизначення молоді в Німеччині зазначено в репрезентаційному дослідженні ВІВВ, яке стосувалося професійної освіти, професії та ставлення до життя. У нових федеральних землях дівчата та юнаки так розподілили перші три місця в питанні про «вплив на вибір професії»: 1 – мати; 2 – батько, 3 – консультант з питань профорієнтації [11, с. 62-67]. При цьому поради матері та консультації з питань профорієнтації були для дівчат важливішими, ніж для юнаків.

Ряд досліджень німецьких вчених наголошує на важливості впливу батьків на процес професійного самовизначення дітей, а також віддзеркалює суспільний розподіл праці та пов'язані з цим типи уявлення про стосунки дітей та батьків.

Дефіцит місць для навчання все більше обмежує можливості молоді. Навіть якщо федеральний уряд та федеральні землі Німеччини, а також роботодавці та профспілки вживають відповідних заходів та досягають деяких успіхів, очевидно, що всього цього ще недостатньо, щоб надати всім молодим людям можливостей професійного навчання за дуальною системою.

Існує багато проєктів, довідників, порад та іншої інформації, де йдеться про те, що можуть та повинні робити батьки, щоб допомогти своїм дітям у процесі професійного самовизначення. При цьому багато різних думок щодо бажань та потреб дітей, а також про те, що батьки роблять або повинні краще робити. «Це батьки можуть робити», таку передмову дає психолог служби зайнятості в онлайн-вому довіднику для сім'ї до резюме своєї статті про вибір професії як частину сімейного виховання. Він пише: «У виборі професії молоді люди залежать від підтримки та допомоги своїх батьків. Федеральна агенція з питань праці виявила: 49 відсотків молоді використовують допомогу своїх батьків, якщо вони не можуть рухатись далі самі, 41 відсоток потребують загальної орієнтації з боку батьків. Тільки десять відсотків молоді здатні знаходити інформацію самостійно та активно її використовувати.

Спочатку батьки разом із дитиною повинні виявити, які інтереси, сильні сторони та здібності вона має. Це не очевидно, що батьки обов'язково знають про це, оскільки підлітки живуть вже у своєму власному світі і не завжди повідомляють батькам про свої бажання та інтереси. Тому важливішим завданням батьків спочатку є пошук

можливостей для бесід зі своєю дитиною та вислуховування її думок. Разом потрібно шукати сильні та слабкі сторони, робити це за можливістю об'єктивно та нейтрально. Якщо молода людина завжди чує від батьків: «Це не твоя справа», «Цього ти не можеш», то в неї зникає бажання починати розмову. Батькам потрібно мотивувати, а не критикувати. Слід допомогти дитині одержати бездоганне уявлення про світ праці, обрати собі місце виробничої практики та заробітку під час канікул, що допоможе зробити перші кроки та орієнтуватися в професійному житті» (*Online Familienhandbuch, Familienerziehung, Erziehungsfragen*) [4].

Дещо традиційно у статті «Liebe Mütter, liebe Väter» («Дорогі матері, дорогі батьки») автор обговорює питання видання «Довідника для батьків з питань вибору професії», який створено мережею освіти для жінок Мекленбургу – Передньої Померанії (zareєстроване об'єднання) в рамках проекту «Професії не мають статі» під назвою «Що робити?» (www.berufe-haben-kein-geschlecht.de). Довідник вийшов перед закінченням проекту в 2005 році та може бути одержаний безкоштовно. У ньому пропонуються схеми щодо визначення особистісних та професійних якостей, узагальнення порад та перелік консультаційних пропозицій в регіоні, в Інтернеті та у книжковій торгівлі.

Об'єднання «Праця та життя» з Рейланд-Пфальц випустило в 2002 році брошуру «Допомога батьків при виборі професії». Метою цієї ініціативи з боку роботодавців, профспілок, міністерств, органів з питань праці та шкіл є допомога батькам кваліфіковано підтримати прийняття рішення та вибір професії їхніми дітьми. Було проведено опитування батьків про їхні потреби та бажання щодо підтримки і співробітництва з іншими учасниками процесу вибору професії. Цю інформацію планується використовувати на практиці. Ключовим елементом ініціативи є «Паспорт батьків», який можна знайти Інтернеті трьома мовами – німецькою, турецькою та російською. Він розрахований як інструкція для батьків. На складному етапі вибору професії та прийняття рішення батькам нелегко оптимально допомогти своїм дітям. У цьому паспорті міститься інформація про консультації для батьків та дітей, бесіди з агенцією праці та про заходи щодо вибору професії у школах.

На сайті Федеральної агенції з питань праці www.was-werden.de є рубрика «Так батьки можуть збільшити можливості дітей у професійному навчанні». Назви окремих розділів окреслюють теми профорієнтації, ставлять цілі для батьків, роз'яснюють їх, а у відповідних розділах батькам також надаються поради.

Спілки роботодавців та окремі роботодавці розміщують в Інтернеті багато інформації щодо теми професійної орієнтації та вибору професії. Прикладом є Тюрінгер – ініціатива FrITZI (Форум

з питань інформаційного суспільства, технології, професій майбутнього та професій у сфері інформаційних технологій). Тут міститься орієнтовна інформація для учнів та учителів під назвою: »Що очікує економіка від випускників шкіл?» (Gemeinschaftsinitiative FrITZ 2005) [6]. У довіднику зазначено, що батьки також завжди ставлять питання, що очікує економіка від майбутніх учнів професійного навчання. Учені стверджують, що батьки повинні разом зі школою сприяти досягненню виховних цілей. Загалом йдеться про базові знання та вміння, про соціальну поведінку, а також про риси характеру, які важливі для роботи та професії. Крім того наголошено, що підприємства повинні приділяти увагу тому, щоб батьки та школа створювали стабільні основи, на яких можна будувати професійне навчання.

Дещо спеціалізованішою є інформація щодо ключових якостей: витривалість, стресостійкість. Вдома батьки повинні навчити молодь вчитися, а не відмовлятися від намірів, якщо бажана ціль досягається не одразу або ж взагалі не досягається [6, с. 12].

Роль батьків у виборі професії формулюється Федеральною радою батьків. Голова ради Р. Хендрікс в 2003 році висловилася, що вибір професії стає все складнішим для молодих людей. Для цього є різні підстави: численність нових професій, складний світ праці, незначні контакти між школою та роботодавцями. Тому виникають різні вимоги до установ: мінімум дві практики, перша консультативна співбесіда у восьмому класі, паспорт вибору професії для молоді, кваліфіковані та індивідуальні консультації щодо професії, допуск та фінансування приватних професійних консультацій.

Отже, можна констатувати, що процес професійного самовизначення учнів старших класів повинен бути для батьків таким же важливим, як і вибір відповідної школи. Підготовка до вибору професії повинна бути сімейною справою, однак вирішальна роль у процесі професійного самовизначення повинна залишатися за дитиною, а батьки мають відповідально робити все можливе, щоб за допомогою вчителів, профконсультантів, психологів та наставників успішно та вчасно організувати і скоординувати процес професійного самовизначення їхньої дитини.

Література

1. Корсун Г. О. Аналіз соціально-педагогічних передумов активізації професійного самовизначення старшокласників у школах України : матеріали VIII Междунар. науч.-практ. конф. «Перспективные вопросы мировой науки – 2012». – София : Бял ГРАД-БГ (Болгария), 17-15.12.2012. – С. 84-91.
2. Beinke L. Elternhaus, Schule, Betriebe, Berufsberatung und Freundesgruppen: Ein Netzwerk für die richtige Berufswahl / L. Beinke // Wirtschaft und Berufserziehung. – 5/2005. – S. 19-23.

3. Berufswahl in Hamburg 2004. Eine Umfrage unter Hamburger Schülerinnen und Schülern. [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа <http://www.schule-wirtschaft-hamburg.de/service/downloads/berufswahl-hamburg-2004.pdf>. – Назва з екрана.
4. Berufswahl Portal für Eltern. [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа <http://www.berufsberatung.ch/dyn/1313.aspx>. – Назва з екрана.
5. Ehrmann G. Referat Berufsorientierung und berufliche Beratung der Bundesagentur für Arbeit, Nürnberg: „Übergang von der Schule in die Hochschule. Eine Befragung von Abiturienten zu den Dienstleistungsangeboten der Bundesanstalt für Arbeit«. Vortrag auf der HIS Tagung vom 30./31.1.2001.
6. Gemeinschaftsinitiative FrITZI (Hg.): Was erwartet die Wirtschaft von den Schulabgänger*innen? – Ilmenau, 2005. [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа www.hallo-fritzi.de. – Назва з екрана.
7. Hovestadt G. Jugendliche ohne Berufsabschluss. Eine Studie im Auftrag des DGB. – Rheine, 2003.
8. Prager J. U. Jugend und Beruf: Eine Repräsentativumfrage zur Selbstwahrnehmung der Jugend in Deutschland / J. U. Prager. - Bertelsmann Stiftung, München, 2005. S. 16. [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа : http://www.bertelsmann-stiftung.de/bst/de/media/Studie_Jugend_und_Beruf.pdf. – Назва з екрана.
9. Prager W. Beschäftigungsfähigkeit und berufliche Orientierung Jugendlicher / W. Prager // Carl-Bertelsmann-Preis: Junge Generation und Arbeit, 2005. – S. 10-13.
10. Schelsky H. Die skeptische Generation. Eine Soziologie der deutschen Jugend / H. Schelsky. – Düsseldorf und Köln, 1957.
11. Schweikert K. Aus einem Holz? Lehrlinge in Deutschland. BIBB (Hg.): Berichte zur beruflichen Bildung / K. Schweikert. – Bielefeld, 1999.

В данной статье рассматривается влияние родителей на процесс профессионального самоопределения старшеклассников в школах Германии и Украины. Проанализированы работы украинских, российских и зарубежных учёных по теме исследования. Акцентируется внимание на сотрудничестве учителей, профконсультантов, психологов и родителей в процессе профессионального самоопределения учеников.

***Ключевые слова:** профессиональное самоопределение, профориентация, роль родителей, готовность к выбору профессии, старшеклассники.*

H. O. Korsun

The Importance of Parents' Education in Career Self-Determination of Secondary School Students in Ukraine and Germany

The National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (37, Peremohy Ave., Kyiv, Ukraine)

The present article deals with the role of parents in career guidance of their children. Special attention is paid to the importance of family education and the parents' influence on the future career of young people in Ukraine and Germany. As the title implies, the article describes modern approaches in career guidance all over the world and Ukraine as well. A comparative analysis of the present-day situation in the field of vocational and career guidance is done in the present article. The role of teachers, career counselors, and parents is especially marked because the effectiveness of the career self-determination process could be positive just in case of their collaborative work. The author analyzes works of merited Ukrainian and well-known German scientist in the field of education and psychology to compare

the situation in both countries. Several suggestions on supporting and improving the vocational activities in modern schools are noted. This article can be of interest to teachers, parents, students, scientists.

Keywords: *career guidance; vocational education; self-determination; secondary school students; parents influence.*

References

1. Korsun, H. O. (2012). Analiz sotsialno-pedahohichnykh peredumov aktyvizatsii profesiinoho samovyznachennia starshoklasnykiv u shkolakh Ukrainy [Analysis of Social and Pedagogical Precondition for Activization of High School Pupils' Professional Self-Determination at School in Ukraine]. In *Perpektivnye voprosy mirovoi nauki – 2012: Conference Proceedings* (pp. 84-91). Sofia: Bial GRAD-BG.
2. Beinke, L. (2005). Elternhaus, Schule, Betriebe, Berufsberatung und Freundesgruppen: Ein Netzwerk für die richtige Berufswahl. *Wirtschaft und Berufserziehung*, 5, 19-23.
3. *Berufswahl in Hamburg 2004. Eine Umfrage unter Hamburger Schlerinnen und Schülern*. Retrieved from <http://www.schule-wirtschaft-hamburg.de/service/downloads/berufswahl-hamburg-2004.pdf>
4. *Berufswahl Portal für Eltern*. Retrieved from <http://www.berufsberatung.ch/dyn/1313.aspx>
5. Ehrmann, G. (2001). Referat Berufsorientierung und berufliche Beratung der. In «*Übergang von der Schule in die Hochschule. Eine Befragung von Abiturienten zu den Dienstleistungsangeboten der Bundesanstalt für Arbeit*». Nürnberg: Bundesagentur für Arbeit
6. *Gemeinschaftsinitiative FRITZI (Hg.): Was erwartet die Wirtschaft von den Schulabgängern?* (2005). Retrieved from www.hallo-fritzi.de
7. Hovestadt, G. (2003). *Jugendliche ohne Berufsabschluss. Eine Studie im Auftrag des DGB*. Rheine.
8. Prager, J. U. (2005). *Jugend und Beruf: Eine Repräsentativumfrage zur Selbstwahrnehmung der Jugend in Deutschland*. München: Bertelsmann Stiftung. Retrieved from http://www.bertelsmann-stiftung.de/bst/de/media/Studie_Jugend_und_Beruf.pdf
9. Prager, W. (2005). Beschäftigungsfähigkeit und berufliche Orientierung Jugendlicher. *Carl-Bertelsmann-Preis: Junge Generation und Arbeit* (pp. 10-13).
10. Schelsky, H. (1957). *Die skeptische Generation. Eine Soziologie der deutschen Jugend*. Düsseldorf und Köln.
11. Schweikert, K. (1999). *Aus einem Holz? Lehrlinge in Deutschland*. BIBB (Hg.): *Berichte zur beruflichen Bildung*. Bielefeld.